

Ольга Орлова

КАТЕРИНА БІЛОКУР: «ХТО Ж ВАС БУДЕ ТОДІ МАЛЮВАТИ...»

*Звичайні жінки дітей народжують,
а вона – квіти.
Хіба це жіноча робота?
Хіба це судьба жіноча –
на білих снігах, на травах зелених,
на водах блаватних сходити рястом,
материнкою і лататтям?
Синьо, червоно, жовто, бузково,
не приручено, як не від світу цього...
Або ж попід зорі літати
за крила з пахучим горошком
і не боятися впасти,
і не боятися розбитися?
А їй не страшно вмирати –
душа її вже давно
переселилася у квіти.*

Галина Тарасюк

Якби створити нову квітку й назвати її «Білокур»!
Ця нова квітка повинна бути пишною, білосніжною і тягтися вгору, як запашний горошок чи польова

берізка. А може, перейменувати квітку всім відому – білу мальву, наприклад, на честь художниці... Ні, не прийняла б Катерина Білокур почесні переймену-

Катерина Білокур. 50-ті роки ХХ ст. За фото Я. Л. Поволоцького

вання, особливо її дітей-квітів, якими й так володіла безмежно та неподільно. Умберто Еко, розмірковуючи над сутністю мистецтва, писав: «Прекрасним можна назвати добро, яке не викликає бажання привласнити» [2, с. 8]. Квітка імені Катерини Білокур не порадувала б художницю. Усі квіти були для неї високим мистецтвом – від її першого погляду на Божий світ до останнього, прощального, на рідну Богданівку.

Серце художниці билосся в лад із природною красою. Закладене в її душу художнє бачення інстинктивно наштовхнуло на гармонійні природні пропорції, золотий перетин, прихований у згорнутих пуп'янках, пелюстках, стебельцях. Усе життя вона

дожниці Білокур не замкнув її творчість на українському колі культури, навпаки – зробив зрозумілим іншим. Кім Скалацький справедливо завершив свою книжку словами: «Творчість Катерини Білокур належить усьому людству. Вона – людина світу» [7, с. 46].

Про тяжке життя Катерини, її драматичне протистояння батькам, односельцям, владі найкраще розповідають у меморіальному музеї-садибі художниці в селі Богданівці, де вона народилася, прожила все життя, створила свої шедеври та де знайшла вічний спокій.

Завідувачка музею Ольга Шаповал веде розмову про життя мисткині з великим натхненням і внутрішнім болем. Допомагають цьому дух білокурів-

Меморіальний музей-садиба Катерини Білокур (с. Богданівка Яготинського району Київської області). Фото

залишалося вірною цьому унікальному створінню, яке супроводжує людину в радості й горі. Через різнобарвні, вивернуті, закручені та витягнуті лінії передавала Катерина людське життя, його злети й падіння, прагнення й розчарування. І не тільки свого життя, а й свого села, країни, планети Земля. Григорій Міщенко так сказав про кривий зв'язок художниці з національним образотворенням: «Катерина Білокур довела своїм життям і творчістю, наскільки живучою по наших селах була і є традиційна культура українців. Споглядаючи її витвори, ми наче перебуваємо над часом, не замислюючись над тим, коли були намальовані ці божественні творіння. Скажемо лише: “Через її душу пройшло усе, що накопичилося з болю й переживання національного життя”» [6, с. 4]. Народний стрижень творчості ху-

ської хати, особисті речі, картини й листи Катерини, а ще – закоханість у творчість обдарованої землячки, її неперевершену майстерність і духовну силу. «З найменших років, – розповідає хранителька родового гнізда Білокурів, – у її серці було велике бажання малювати! Найбільший супротив Катерина відчула від своїх рідних батьків, які мріяли бачити доньку щасливою дружиною, матір'ю, господинею, а не замріяною дивачкою, схиленою над малюнком. На Різдвяні свята тато приніс Катрусі букварик. За тиждень дівчинка перечитала його від початку до кінця. Батьки вирішили, що у школі їй робити нічого, навіть протирати чоботи. Грамотна. Не закінчила навіть початкових класів. Коли підріс молодший брат, Катруся із заздрістю дивилася на зошити – у них можна малювати! Один із зошитів вона поділила

на листочки і троянди намалювала. Батько спалив, мати відлущувала. Потай від батьків продовжувала малювати».

Письменник і літературознавець Микола Кагарлицький понад тридцять років збирав листи Катерини Білокур, із яких у повний зріст постає трагедія життя та велич художниці: «Украла у матері кусочок білого полотна та взяла вуглину... І я намалюю з одного боку полотнини що-небудь, надивлюсь-намилуюсь, переверну на другий бік – і там те саме. А тоді виперу той кусочок полотна – і знов малюю... А одного разу... намалювала не краєвид, а якихось видуманих птиць... Мені було радісно на душі від того, що я таке зуміла видумати! І дивилась на той малюнок, і сміялась, як божевільна... От мене на цьому вчинку і поймали батько та мати. Малюнок мій зірвали і кинули в піч... “Що ти, скажена, робиш? Та, не дай Бог, чужі люди тебе побачать на такому вчинку? То тебе ж тоді ніякий біс і сватати не буде!..” Але куди я не йду, що я не роблю, а те, що я надумала малювати, – слідом за мною... Обідно мені на природу, що так жорстоко зі мною обійшлася, наділивши мене такою великою любов'ю до того святого малювання, а тоді відібрала всі можливості, щоб я творила тую чудову працю во всю шир мого таланту!» [3].

В 1920-х роках до Богданівки приїхали вчителювати Іван та Ніна Калити. Вони перші показали Катрі справжні фабричні фарби, а не з бузини й калини. У Калит спробувала малювати на фанері, не знаючи,

Катерина Білокур. Автопортрет. 1950 р.

правда, що спочатку треба було ґрунтувати, а потім уже наносити малюнок. «Святе малювання» притягувало всі думки й почуття Катерини, вона не могла думати про інше майбутнє для себе. Усім хлопцям, що заглядалися на темнооку красуню, першим ставила запитання: «Чи дозволиш малювати?» Не знайшлося такого. Перед черговим сватанням, яке організував батько, гортала «Кобзар» і раптом вирішила порадитись із самим Тарасом. За два дні добралася до Чернечої гори. І там, на Шевченковій могилі, палко молилася, ридала й дала обітницю, що буде художником, хоч на старості, хоч одного дня, але буде. Після повернення додому батьки побачили в погляді Катерини вогонь рішучості. Батько відчув, що далі забороняти не можна. Поставив єдину умову – малювати лише в неділю, коли вся робота буде зроблена. Але мати не заспокоювалася, й 1933 року розігралася драма.

Символом батьківської глухоти до таланту дитини є вишиванка з відрізними рукавами, яка й досі майоріє в кімнаті Катерини в Богданівці. Полотно було потрібне їй для малювання, а вишиті рукави для цього не годилися. Хто ж зміг зрозуміти дівчину, яка сама собі відрізала крила? Але до того полотна Катря пройшла шлях боротьби – справжньої, не на життя, а на смерть. Розірвані, спалені малюнки, сувора заборона батька й матері не торкатися ні фарб, ані вуглини вибухнули спробою самогубства. Тридцятирічна Катерина, яка так і не прийняла жодних сватів, пішла на це свідомо, розуміючи, що більше ховатися не може. Як шевченківська героїня, заходила вона в холодну річку, що протікала в кінці городу, «але топитися зовсім не хотіла – жити хотіла й довести всім, що я таки художниця», – згадувала пізніше. Але якби не материнське благання, вона довела б задумане до кінця.

М. Кагарлицький знаходить у житті Катерини велику таємницю, вкладену ідею, яка вперто вела сільську дівчину, давала сили на протистояння: «І взагалі в її, здавалося б, буденному безбарвному житті, натрапляємо на дії, вчинки, помисли, в яких багато таємничого... Тому й біографія її інтригує не так фактажем, як загадковим способом життя, мислення, бачення й сприйняття світу. Отак, ніколи в житті голосу вчителя не чувши в школі, ніякого вишколу під опікою педагогів з живопису не пройшовши, вона, завдяки волячій упертості та фанатичній цілеспрямованості, як уміла опанувала буквар. Навчилася писати й малювати» [3]. Непохитна у своїх принципах, вона не визнавала фальшу, неправди, дутих авторитетів. Стиснувши зуби, вона все життя з дитячих років відстоювала свою стезю, своє право на творчість, на власну лінію життя.

Батьки таки дозволили малювати, віддали кімнату під майстерню, але важкої сільської праці з неї ніхто не знімав. До кінця своїх днів Катерина працю-

вала на горді, робила всю хатню роботу, думками ж жила у картинах – тих, що творила, і тих, про які мріяла. «Волячою працею через відчай і сльози я доходила до тієї високої істини».

На всіх полотнах Катерини Білокур бувають квіти. Вони наче не ростуть із землі, а злітають у повітря та вільно скупчуються в просторі. На перших картинах Катерини мистецтвознавці відмічають відсутність композиційної перспективи, здатної передати глибину й обшир реальності. Але ж перспективу свідомо порушували художники впродовж усього ХХ століття, зокрема Пабло Пікассо, який пізніше, побачивши картини Катерини Білокур, промовив слова, які повторюють в усіх статтях і книжках про художницю: «Аби в нас була такого рівня художниця, про неї знав би весь світ!» Він відчув споріднену душу майстра, побачив пошук зображення не тільки глибини реального світу, а й творчу фантазію, що тримає квіти окремими атмосферними сузір'ями, сферами та півсферами, хвостатими кометами, навколо яких просвічує то блакить неба, то синь космосу, то чорні діри небуття.

Перший період її творчості – це тридцять роки. До 1939 року Катерина Білокур намалювала одинадцять картин. Цей період називають блакитним, адже саме такий колір обирала художниця тлом для своїх улюблених ретельно виписаних квітів. Любила кожну квітку по-своєму й, обожнюючи, наносила на полотно. Для промальовування ніжних квіткових матерій необхідними були тонкі лінії. Пензлики робила сама з декількох волосинок і ними промальовувала травинки, пелюстки. Кожну роботу писала довго – два-три роки. Коли не виходило, ішла в поле. У матінки-природи, у неба шукала допомоги.

Картину «Квіти над тином» (1935) можна назвати програмною для повоєнного часу. Зараз вона зберігається й експонується в Національному музеї українського народного декоративного мистецтва. З високими мальвами, увитими польовими берізками, конкурують кущі жоржин і шипшини. Відкриті п'ятипелюсткові квітки – із густими й багатопелюстковими красунями. А навколо бувають, тягнуться до світу та неба, стеляться тином і землею різнотрав'я та різноквіття. Тин на картині має органічний вигляд, проте він є і певним водорозділом між створіннями природи та людськими уявленнями про порядок і красу. Як у народній пісні:

Чи я в лузі не калина була,
 Чи я в лузі не червона була?
 Взяли ж мене поламали
 І в пучечки пов'язали.
 Така доля моя!
 Гірка доля моя!

Ця пісня була доленосною для Катерини, адже саме її виконання Оксаною Петрусенко надихнуло на лист до відомої оперної співачки. Так з'явилася в сіль-

*Оксана Петрусенко в ролі Наталки Полтавки.
 Фото, 1930-ті рр.*

ської дівчини-попелюшки справжня чарівниця, яка відчула силу таланту й волі богданівської самоучки. Саме Оксана Петрусенко запросила полтавських художників до Богданівки, по суті, відкрила їй талант світу. Невдовзі до Білокур приїхав художник Володимир Хитько, а вже в другій половині 1940 року в Полтаві було влаштовано першу персональну виставку Катерини Білокур, а саму її відрядили на два тижні до Москви для ознайомлення з художніми музеями.

Потім була війна, яка на довгий час змінила все, крім квітів. Блакить на картинах «Квіти в тумані» (1940), «Жоржини (Квіти і калина)» (1940), «Польові квіти» (1941), «Квіти» (1942–1943) стає темнішою, набуває тієї знаменитої космічності, яка вирізняє картини мисткині. Це не просто композиції з квітів, а цілий квітковий усесвіт, який шукає нової гармонії. На полотні «Квіти в тумані» молоком розлита загадковість, бо серпанок змінює природні пропорції та фарби. У закругленому й невагомому просторі картини квіти скупчилися в повітряні кулі, випромінюючи власне внутрішнє світло. А тин із глечиком є незначною частиною, антуражем посеред рухливої, змінної картини. Як завжди, вражають промальовані ниточки травинки і листочків, ніжність квіткових ліній, але загальна атмосфера природного чуда, якась планетарна глибина синього провалля в центрі картини (воно повторюватиметься на картинах і далі) змушує вдивлятися і вдивлятися в блакитно-серпанкову безмежність.

У нічній композиції «Жоржини (Квіти і калина)» американська дослідниця Дженіфер Кан побачила приклад поетичного ефекту, якого досягала Катерина Білокур, працюючи в надзвичайно складних умовах: «У «Жоржинах» вона виписала тонкі варіації кольорових відтінків, які дають ефект палахкотіння, сяйва довкола груп квітів. Основний колір тла – суцільний

непрозорий синій, але поміж квітів Білокур використала світліший блакитний, підкреслюючи букети й надаючи їм примарного вигляду. Ці групи квітів виглядають казковими, вони ніби розквітли серед темного лісу» [4]. Важко погодитися з визначенням квіткових груп як букетів. Так, групи квітів – це і є букети, але букет передбачає композицію зі зрізаних чи зірваних квітів, а цього Катерина Білокур ніколи не писала. «Зрізана квітка – мертва квітка», – повторювала художниця й малювала тільки живі. На цій картині особливо яскраво виділені сферичні групи квітів, вони не перемішуються, як на інших картинах, а виблискують кожна своєю красою, своєю несхожістю з іншими. І лише одна квітка вирізняється на передньому плані, нагадуючи містичну квітку папороті, що горить яскравим вогнем у ніч проти Івана Купала. Пара дерев калини на другому плані відтіняють самотність і беззахисність квітки, а темнота ночі згущується навкруги неї, насуваючись на її ніжне тіло.

Як справжня творча людина, майстер своєї справи, глибина якої невинно пізнається, Катерина Білокур була не задоволена своїми полотнами: «Мені зробилось разом і холодно, і жарко, і соромно, і стидно перед такими людьми за свою роботу. Господи, яка ж вона одноманітна і бездарна. Синє-синє одноманітне поле, а на йому такі ж одноманітні квітки. Тільки й того, що великі, як решето, а художньої тієї чарівної краси немає на макове зерня» [3]. Ці слова були записані після поїздки до всесвітньо відомих музеїв. Художниця бачила шлях, яким

треба йти далі. 1947 року з'являються картини-шедеври, які й зараз вражають не стільки зображенням природної краси, скільки багатством прихованих філософських змістів, ще до кінця не осмислених. «Вона стільки начаклувала в своїх картинах, що ми все життя будемо це розгадувати. Тому її справжня біографія – це картини» [1], – вважає Олександр Білозуб, автор і режисер-постановник хореографічної драми про двох легендарних художниць – українку Катерину Білокур і мексиканку Фріду Кало. Прем'єра спектаклю О. Білозуба «Дві квітки кольору індиго» відбулася в Національному академічному драматичному театрі імені Івана Франка 2009 року.

Картина «Буйна» (1947) писалася три роки. Художниця надала перевагу не улюбленому блакитному кольору, а світлим відтінкам жовтогарячого. Назва картини передає експресію квітів на полотні. Вони начебто в танку ринулися на волю. Тин хоч і присутній на картині, але видається зайвим, адже процесія квітів виплеснулася й вогненною змією зринає вгору. Деякі скупчення рослинного буйства нагадують протуберанців сонячної енергії – енергії краси й життя, які розлиті на полотні й не залишають вільного та спокійного куточка. Усе горить, палає, рухається. Якась фантастична сонячна машина!

Зовсім іншу енергію закарбовано на найвідомішому та загадковішому як за майстерністю, так і за долею полотні «Цар Колос» (1947 та 1949 рр.). Перший варіант роботи втрачений разом із «Берізкою» та «Колгоспним полем» на виставці 1954 року в Па-

Сцена зі спектаклю Національного академічного драматичного театру імені Івана Франка «Дві квітки кольору індиго». Фото, 2009 р.

рижі. Історія зникнення полотен оповита таємницею, як, до речі, і самої виставки. Вірогідно, що це була виставка ранніх робіт Пабло Пікассо, організована Державним музеєм образотворчих мистецтв імені О. С. Пушкіна й Ермітажем, у запасниках яких зберігалися ці картини. Тоді й поява на виставці всесвітньовідомого художника цілком закономірна. Але мистецтвознавцям та історикам ще доведеться розгадати, як потрапили туди вісім картин української майстрині та як вони зникли.

Утрачені полотна Катерина Василівна неодноразово поновлювала з пам'яті. На фотографії художниця стоїть біля мольберта з картиною. Важко зрозуміти із чорно-білої світлини, який це варіант «Царя Колоса», але на знімку залишився унікальний момент творчої єдності авторки з твором. Художниця з обличчям Мадонни являє світові своє дорогоцінне дитя. А хлопчик, який заглядає в кімнату з картиною,

другому «Колосі». Там різні завдання. У першому – рух, оптимізм, у другому – спокій, роздуми, якась навіть «тінь» меланхолії. У першому всі елементи чітко вирізані, чіткість у колориті. Інше – протилежне – у другому. Предмети у ньому не на тлі, а у м'яко моделюваній «тональній» атмосфері. Такій навіть таємничій. Як делікатно, виникаючи і тонути у ній, елегантно розташовані права і ліва групи квітів... І, нарешті, колорит – коричнево-фіолетовий, з м'якими спалахами жовтих квітів, із в'юнкою холодною мелодією кручених паничів, з синіми акордами півників і васильків» [7, с. 27].

На цій картині провалля, яке тільки позначене на інших полотнах, розташоване в центрі композиції. Воно набуло чорно-фіолетового кольору й неймовірної глибини. Це розлом між світами, справжня чорна діра, на тлі якої ніжно виписані три тонких колоски, тендітність яких дисонує із соцреалістичною назвою

Катерина Білокур біля картини «Цар Колос» (1947–1949). Фото

наче херувим із картини Рафаеля, обрамлює й символічно замикає ікону.

Другий варіант зниклої картини (1949), за словами мистецтвознавців, значно відрізняється від першого. К. Скалацький пише: «Не можна стверджувати, де краща композиція – у першому чи

– «Цар Колос». Останнім часом критики знаходять у цій картині натяк на ті колоски, які збирали на колгоспних полях, ризикуючи життям. Сама художниця так пояснювала свою картину: «Хліб – це добробут, а квіти – це радість і щастя». На картині «Польові квіти» (1941) на блакитному тлі теж промальовані колоски, як на картині «Цар Колос». Серед польових

квітів колос сприймається не тільки як хлібний, але і як квіткове суцвіття, умістилище зерен, із яких виростає-народжується та цвіте краса земна. Це символ одвічного оновлення життя та вмирання. Тому колос царює над усім рослинним світом, він зберігач і хранитель різнотрав'я та різнобарв'я природи.

На ювілейній виставці «Катерина Білокур. Життя в обіймах квітів» (грудень 2020 р.) народна артистка України Ольга Сумська презентувала колекцію одягу під назвою RIDNA. Українські красуні в довгих шовкових сукнях за мотивами картин Катерини Білокур віддзеркалювалися на картинах художниці, як оті її улюблені квіти. А Катерина поміж них – Цар-колосом, бо майстер ніколи не знає, як проросте зерно, кинуте ним у землю. Чи будуть його картини оживати в надрах сучасного цифрування, чи стануть шовком, чи заспівають новими голосами, чи оживуть у численних фільмах не тільки образами з картин, доведених до досконалості в холодній і темній хаті, а й самим жертвним життям авторки – невтомним подоланням і буйним горінням.

Література

1. Білозуб О. Натхненні Білокур. URL: <https://life.pravda.com.ua/culture/2020/09/25/242464/>.
2. История красоты / под ред. У. Эко; пер. с итал. А. Сабашниковой. Москва : Слово / SLOVO, 2009. 440 с.
3. Кагарлицький М. Катерина: Листи і квіти Білокур. URL: https://zn.ua/ukr/ART/katerina_listi_i_kviti_bilokur.html.
4. Кан Дж. Чи справді наївне мистецтво таке вже наївне? URL: http://ukrainian-naive.com/publication/cahn_assey.
5. Катерина Білокур очима сучасників: спогади, есеї, розвідки з архіву художників / упоряд. М. Кагарлицький. Київ : Томіріс, 2000. 432 с.
6. Катерина Білокур. Каталог виставки творів до 100-ліття до дня народження / упоряд. М. Маричевський, В. Перевальський. Київ : Образотворче мистецтво, 2000. 12 с.
7. Скалацький К. Катерина Білокур. Портрет з натури : етюд-монографія. Полтава : ТОВ «АСМІ», 2012. 52 с.

ПРЕЗЕНТУЄМО НОВЕ ВИДАННЯ

Колекція Лубенського краєзнавчого музею імені Гната Стеллецького. Живопис. Кн. 1 : каталог / Лубенський краєзнавчий музей імені Г. Стеллецького; упоряд. В. М. Верещака, В. Д. Лахута, Р. Л. Василенко, Н. В. Водолазська ; відп. за вип. В. М. Верещака. Лубни : Інтер Парк, 2020. 60 с.

У виданні представлено картини сорока восьми українських художників і художниць ХХ – початку ХХІ століття з фондів Лубенського краєзнавчого музею імені Гната Стеллецького. Читачеві буде цікаво переглянути або й уперше відкрити для себе сторінки живописної творчості В. Бабенка, В. Бабенцова, К. Багдасаряна, М. Базилева, М. Балясного, М. Баранова, В. Баринові-Кулеби, Д. Безуглого,

І. Беклемішевої, В. Бернадського, М. Бельського, В. Біляка, Г. Бойка, В. Бондаренка, Г. Боня, М. Бортникова, О. Будникова, М. Буніна, М. Бурачека, М. Вайнштейна, О. Василенка, О. Ваяна, В. Власова, О. Власова, А. Гавдзинського, В. Габди, М. Глуценка, О. Глуценка, В. Горбаня, П. Горобця, В. Гребенника, С. Григор'єва, Г. Григор'євої, В. Гуріна, О. Даниленка, А. Двейріна, М. Двоєглозова, М. Дерезуса, Ю. Державицького, О. Дмитренка, В. Добржанського, М. Добротворської, Б. Дроботюка, Ю. Зайцева, О. Дроздової, С. Єржиковського, О. Журбія, В. Забайти. Альбомно-друкована презентація неодмінно сприятиме формуванню глибшого інтересу до їхнього доробку, спонукатиме відвідати музейну галерею.

Каталог створений за підтримки міського голови Лубен О. П. Грицаєнка та управління культури і мистецтв виконавчого комітету Лубенської міської ради.

Для широкої культурної спільноти.